

ΜΙΧΑΗΛ ΣΤΡΟΥΜΠΙΑΚΗΣ

Ο ΔΑΣΚΑΛΟΣ ΤΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ.
ΤΟ ΚΩΔΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟ ΚΑΙ ΜΕΛΟΥΡΓΙΚΟ ΤΟΥ ΕΡΓΟ

Ανάτυπο από τον τόμο
«Α' Επιστημονικό Συμπόσιο της Νεοελληνικής Εκκλησιαστικής Τέχνης
Πρακτικά»

ΑΘΗΝΑ 2009

Μιχαήλ Στρουμπάκης

Ο ΔΑΣΚΑΛΟΣ ΤΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ. ΤΟ ΚΩΔΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟ ΚΑΙ ΜΕΛΟΥΡΓΙΚΟ ΤΟΥ ΕΡΓΟ

1. Είσαγωγή.

Μέσα στην άγλύ του πολέμου, τις αποτρόπαιες σκηνές των διωγμών και των διαφόρων βιαιοπραγιών του ΙΘ' αϊ. τό γένος των Ελλήνων αναγεννάται μέσα από τις στάχτες του, επανακτᾷ τις δυνάμεις του και μεγαλουργεί σέ όλους τούς τομείς και ιδιαίτερα στην τέχνη, μουσική και ἄλλες, γιατί ἐκεῖ βρίσκει τήν αὐθεντική του ὕπαρξη και ἐκφράζει τό ἀπ' αἰώνων γονιδίωμα του, αὐτό τῆς δημιουργίας, τῆς καλλιτεχνίας και τῆς καλαισθησίας. Μιά τέτοια περίπτωση πνευματικῆς ἀναγέννησης εἶναι και ἡ Χίος τῶν πρώτων τριάντα χρόνων τοῦ ΙΘ' αἰ., πού, αίματοβαμμένη ἀπό τις σφαγές τοῦ 1822 και τοῦ 1828¹, επανακάμπτει και ἐπουλώνει τις πληγές της μέ τό φάρμακο τῆς γνώσης και τῆς διδασκαλίας. Ὁ Γρηγόριος Φωτεινός, ὁ μετέπειτα ἐπίσκοπος Μυριοφύτων², στά ἀπομνημονεύματά του, μεγάλο μέρος τῶν ὁποίων παραμένει

1. Μετά ἀπό τήν πρώτη σφαγή τοῦ 1822 ἀκολούθησε και δεύτερος κύκλος βιαιοπραγιῶν ἐπειτα ἀπό τήν ἀποτυχημένη προσπάθεια τοῦ Φαβιέρου νά επανακτήσει τή νῆσο. Ἀπό τήν πλούσια βιβλιογραφία γιά τις σφαγές τῆς Χίου, βλ. ἐνδεικτικά, Ἀλ. Βλαστοῦ, *Χιακά ἤτοι ἱστορία τῆς νήσου Χίου ἀπό τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς ἐν ἔτει 1822 γενομένης καταστροφῆς αὐτῆς ὑπό τῶν Τούρκων*, τ. Α', Ἑρμούπολις 1840, σσ. 180-207· Γρ. Φωτεινοῦ, *Τά Νεαμονήσια*, τ. Β', Χίος 1865, σσ. 2-3, 67, 295· Γ. Ζολώτα, *Ἱστορία τῆς Χίου*, τ. Γ2, Ἀθήναι 1928, σσ. 501-571· Μ. Παϊδούση, «Μαρτυρίες ἀπό τή σφαγή τῆς Χίου», *Χιακή Ἐπιθεώρησις* 10 (1972) 92-105, 11 (1973) 31-41· Στ. Φασουλᾶκη, «Οἱ ξένοι περί Ἑλλάδος ἰδίᾳ περί Χίου», *Χιακά Χρονικά* 7 (1975) 57-60, 63-64. Γιά πλήρη βιβλιογραφία μέχρι και τοῦ ἔτους 1978, βλ. Μαρίας Γιατράκου, «Ἀναλυτική βιβλιογραφία περί τῆς ἐπαναστάσεως και καταστροφῆς τῆς Χίου (1822)», *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς και Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος* 21 (1978) 273-316. Νεώτερη βιβλιογραφία, ἰδίως γιά τό δεύτερο κύκλο σφαγῶν τοῦ 1828, βλ. Ἑλένης Κούκκου, *Ἀνέκδοτα ἐγγράφα τῆς δευτέρας ἐκστρατείας και τῶν σφαγῶν τῆς Χίου κατά τά ἔτη 1827-1828*, Ἑταιρεία Μελέτης Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, Ἀθήνα 2003.

2. Περί τοῦ Γρηγορίου Φωτεινοῦ, βλ. Ἰ. Ἀνδρεάδη, *Ἱστορία τῆς ἐν Χίῳ Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, τόμ. Γ', Ἐπιστημονική ἐπιμέλεια Στέφανος Σκαλιστής (†), Ἀδελφοί Γ. Βλάσση, Χίος 1996, σσ. 198-203.

ἀνέκδοτο, ἀναφέρει γιά τήν περίοδο ἐκείνη, κατά τήν ὁποία ἐπέστρεψαν ὅσοι γλύτωσαν ἀπό τή σφαγή, ὅτι ὀργανώθηκε ἐκ νέου ἡ διακοπεῖσα λόγω τῶν δεινῶν ἐκπαίδευση στή νῆσο³. Γράφει σχετικά γιά τήν περίοδο ἐκείνη: «Μετά δέ τήν μετοικεσίαν τοῦ 1828 ἀνεφάνησαν καί διδάσκαλοι ἐμπειρότεροι, ἐν οἷς ὡς ἐλληνισταί ἐχαρακτηρίζοντο οἱ Κύριλλοι, Βαβύλας καί Πατούνας ὁ καί τῆς Ἰταλικῆς ἰδίως διδάσκαλος, μεθ' οὗς ἦλθον καί Μητροφάνης Στομάρας καί ὁ Σακκούλας Μεθόδιος. Ἀλληλοδιδάκτης δέ ὁ παπά Παξιμαδάς καί Δημήτριος ὁ Παπαδόπουλος, ὅστις ἦν ἅμα καί τῆς Νέας Μουσικῆς καί τῆς Ναυτικῆς εὐδοκίμως διδάσκαλος, παρ' ᾧ ἐσπούδασε καί ὁ Ἀλή Τσελεπῆς»⁴.

Τό ἀπόσπασμα αὐτό μᾶς ὑποχρεώνει νά θέσουμε τά παρακάτω ἐρωτήματα: Ποιός ἦταν ὁ Δημήτριος Παπαδόπουλος στόν ὁποῖο ἀναφέρεται ὁ Γρηγόριος Φωτεινός στά ἀπομνημονεύματά του; Ποιάς μουσικῆς ἦταν δάσκαλος; πῶς βρέθηκε στή νῆσο; ποῦ δίδαξε; μέχρι πότε παρέμεινε ἐκεῖ; Συναφῆ, ἀλλά δευτερογενῆ ἐρωτήματα εἶναι καί τά ἀκόλουθα: Ποῦ σπούδασε τή μουσική καί ποιούς δασκάλους εἶχε; ποιά ἦταν ἡ μουσική του διαδρομή, ἡ ψαλτική του δραστηριότητα; Ποιάς ἔκτασης καί ποιᾶς ποιότητος ἦταν τό διδακτικό του ἔργο; Ἐχει ἀφήσει κωδικογραφικό ἔργο; Συνέθεσε μέλη καί ποιά;

Ὅπως ἀντιλαμβανόμαστε τό παραπάνω ἀπόσπασμα δημιουργεῖ περισσότερα ἐρωτήματα σέ σχέση μέ τά προβλήματα πού ἐπιλύει καί μόνο ἐπικουρικά μπορεῖ νά ἀξιοποιηθεῖ στήν ἀναζήτηση τῆς ἱστορικῆς ἀλήθειας.

2. Οἱ κώδικες.

Κατ' εὐτυχῇ συγκυρία, ἡ ἔρευνα γιά τή Χιακή μουσική Παράδοση⁵ ὀδή-

3. Ἡ ἐκπαιδευτική δραστηριότητα ἐπικεντρώνεται γύρω ἀπό τήν περιώνυμη Σχολή τῆς Χίου, πού ἰδρύθηκε ἀπό τόν Ἀθανάσιο Πάριο τό 1792 καί ἀναδιοργανώθηκε ἀπό τό Νεόφυτο Βάμβα τό 1815. Γιά τή Σχολή τῆς Χίου, βλ. τό προσφάτως ἐκδοθέν ἔργο, Ἀντ. Ν. Χαρακόπου, *Ἡ περιώνυμη Μεγάλη Σχολή τῆς Χίου. Τό ἱστορικό «Γυμνάσιον Χίου»*, Ἐκδοτικός Οἶκος Ἀδελφῶν Κυριακίδη Α. Ε., Θεσσαλονίκη 2006.

4. Γ. Ζολώτα, *Ἱστορία τῆς Χίου*, τ. Γ2, σσ. 627-674. Ἀναδημοσίευση τοῦ παραπάνω ἀποσπάσματος βλ. στό Μ. Στρουμπάκη, «Ἡ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς στή Χίο κατά τή διάρκεια τοῦ 19^{ου} αἰ.», *Πρακτικά Συνεδρίου «Ἑλληνικά ἱστορικά ἐκπαιδευτήρια στή Μεσόγειο ἀπό τήν ἀρχαιότητα μέχρι σήμερα»*, Χίος, 18-21.10.2001, Ὑπουργεῖο Ἑθνικῆς Παιδείας καί Θρησκευμάτων-Δῆμος Χίου, Χίος 2002, σ. 352.

5. Ἀπό τό ἔτος 1985 ἔχει ξεκινήσει ἡ ἐργασία περισυλλογῆς χειρογράφου, ἐντύπου καί ἡχογραφημένου ὕλικου σχετικά μέ τήν πλουσιότατη χιακή ἐκκλησιαστική μουσική παράδοση. Στόχος τῆς ἔρευνας εἶναι ἡ ὁλοκληρωμένη μελέτη καί παρουσίαση τῆς χιακῆς μουσικῆς παράδοσης. Ἐνα πρῶτο δεῖγμα παρουσιάστηκε τό 2001 στά πλαίσια τοῦ Α' συνεδρίου Ἑλληνικά ἱστορικά ἐκπαιδευτήρια στή Μεσόγειο ἀπό τήν ἀρχαιότητα μέχρι σήμερα, Χίος, 18-21.10.

γησησε στὸν ἐντοπισμὸ τεσσάρων κωδίκων πού δείχνουν ὅτι ἔχουν σχέση μετὰ τὸ πρόσωπο μετὰ τὸ ὁποῖο ἀσχολούμαστε. Οἱ δύο ἀπ' αὐτοὺς ἐντοπίστηκαν στὴ Χίο, δὲν εἶχαν ἐπισημανθεῖ μέχρι τώρα καί γιὰ πρώτη φορά παρουσιάζονται στὰ πλαίσια τῆς παρούσας μελέτης.

Ὁ πρῶτος ἀπὸ αὐτοὺς ἀνήκει σήμερα σέ ἰδιωτικὴ συλλογή⁶, ἐπιγράφεται *Στιχηραροδοξαστικάριον* καί στὴ σ. 1 περιέχει ἐκτενὲς ἀνορθόγραφο βιβλιογραφικὸ σημείωμα στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται ξεκάθαρα τὸ ὄνομα τοῦ γραφέα: *Στιχηραροδοξαστικάριον Πέτρου λαμπαδαρίου τοῦ πελονπονισίου (sic) τῆς τοῦ Χριστοῦ μεγάλης ἐκκλησίας ἐν ᾧ περιέχονται ὅλα τὰ τῆς συλλογῆς μελισθέντα τροπάρια ἰδιώμελα παρ' Ἑμμανουὴλ πρωτοψάλτου (sic) καί τινα μερικῶν ἑορτῶν ἱα μεληθέντα παρὰ τῶν διδασκάλων καί παρ' ἐμοῦ Δημητρίου Παπαδοπούλου μελουργηθέντα ἐγραύθησαν ὅλα κατὰ τὴν τάξιν τῆς ἀκολουθείας καί πρὸς τὸ τέλος προσετέθησαν τὰ ἐκ τοῦ Ἰακώβου ἀναγγαιώτερα δοξαστικά κατὰ τὴν τάξιν τοῦ χρόνου* (Εἰκ. 1).

Ὁ δεῦτερος κώδικας ἀνήκει στὴν ἐνοριακὴ βιβλιοθήκη τοῦ Ἱ. Ναοῦ Παναγίας Ἀγιοδεικτινῆς Χίου, ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον εἶναι Ἀνθολογία μετὰ Ἀναστασιματαρίου καί στὴ φ. 117r ὁ γραφέας σημειώνει: τέλος τοῦ πολιελέου, παρ' ἐμοῦ τοῦ ἰδίου γραφέως Δημητρίου Παπαδοπούλου καί θεωρηθεῖς παρὰ τῶν διδασκάλων ἐπιδιορθόθη παρ' αὐτῶν (Εἰκ. 2).

Ὁ τρίτος κώδικας εἶναι γνωστός ἀπὸ τὶς φωτογραφήσεις τοῦ Παλαιογραφικοῦ ἀρχείου τοῦ Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος τῆς Ἑθνικῆς Τράπεζας καί ἀπὸ ἄλλες ἐργασίες καί δημοσιεύσεις⁷. Εἶναι ὁ ὑπ' ἀριθμὸν 87 κώδικας τῆς Μητροπόλεως Σάμου, *Δοξαστάριον Τριωδίου καί Πεντηκοσταρίου τοῦ Ἰακώβου Πρωτοψάλτου*. Στὸ τέλος τῶν γραμμένων φύλλων τοῦ κώδικα, στὴ σ. 201, τὸ βιβλιογραφικὸ σημείωμα ἀναφέρει τὰ παρακάτω: εἴληφε τέλος καί τὸ παρὸν διὰ χειρὸς κάμου τοῦ ἐλαχιστοτέρου ὑπὲρ πάντας Δημητρίου Παπαδοπούλου

2001. Ἡ παρούσα ἐργασία ἀποτελεῖ συνέχεια τῆς προσπάθειας αὐτῆς καί φιλοδοξεῖ νὰ ὁλοκληρωθεῖ ὡς αὐτόνομη μελέτη μετὰ τὴ μουσικολογικὴ ἐπεξεργασία καί ἐκδοση τῶν σχετικῶν συνθέσεων τοῦ Δημητρίου Παπαδοπούλου.

6. Ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ ἐπιθυμῶ νὰ εὐχαριστήσω θερμὰ τὸ σημερινὸ κάτοχο τοῦ χειρογράφου (τὸ ὄνομα, κατὰ παράκλησίν του, δὲν θὰ κοινοποιηθεῖ), ὁ ὁποῖος ἐπέτρεψε τὴ φωτογράφησίν του. Στὴν παρούσα μελέτη δημοσιεύονται μόνο οἱ σχετικὲς φωτογραφίες πού τεκμηριώνουν τὶς προτάσεις μας.

7. Ἀγ. Τσελίκας, «Δραστηριότητα 1984-87· Χρονικὸ τῶν ἀποστολῶν 4: Σάμος, α) Βιβλιοθήκη Μητροπόλεως Σάμου», Δελτίο τοῦ Ἱστορικοῦ καί Παλαιογραφικοῦ Ἀρχείου Δ' (1984-1987), Ἀθήνα 1988, σ. 15· Ἱ. Ἀναστασίου, Κατάλογος χειρογράφων κωδίκων Ἱ. Μητροπόλεως Σάμου, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 62· Λ. Πολίτη-Μαρίας Πολίτη, «Βιβλιογράφοι 17ου-18ου αἰ. Συνοπτικὴ καταγραφή», Δελτίο τοῦ Ἱστορικοῦ καί Παλαιογραφικοῦ Ἀρχείου ΣΤ' (1988-1992), Ἀθήνα 1994, σ. 418· Ἀχ. Χαλδαιάκη, «Περὶ τὴν καταλογογράφηση τῶν μουσικῶν χειρογράφων τῆς νησιωτικῆς Ἑλλάδος», Μουσικολογία 16 (2002) 158.

Χίου τοῦ μουσικογράφου ἐν Κισνόφ κατὰ τὸ 1822 Δεκεμβρίου 27.

Ὁ τέταρτος καὶ τελευταῖος κώδικας ἀνήκει στὴ συλλογὴ χειρογράφων τῆς Μεγάλης Μουσικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος «Ἀδριαν Βουδούρη» τοῦ Μεγάρου Μουσικῆς (στό ἐξῆς μέ τή συντομογραφία: ΜΜΒΕ). Μία μικρὴ περιγραφή καὶ ἀναφορά στοῦ περιεχόμενου καὶ τὸ γραφέα του εἶναι δημοσιευμένη στοῦ δικτυακοῦ τόπου τῆς Βιβλιοθήκης⁸. Εἶναι ὁ ὑπ' ἀρ. 11 κώδικας τῆς συλλογῆς. Ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα τῆς γραφῆς μέ τοὺς παραπάνω τρεῖς κώδικες συμπεραίνουμε ὅτι καὶ αὐτός παράχθηκε ἀπὸ τὴν καλλιγραφικὴ χεῖρα τοῦ Δημητρίου Παπαδοπούλου (Εἰκ. 3). Οἱ τρεῖς κώδικες, πλὴν τοῦ τῆς Μητροπόλεως Σάμου 87, εἶναι ἀχρόνιστοι, ἐσωτερικά στοιχεῖα, ὅμως, μᾶς ὁδηγοῦν σὲ ἐνδιαφέρουσες ἐπισημάνσεις πού θά ἀναφερθοῦν στὴν πορεία τῆς ἀνακοίνωσης.

3. Ὁ βίος - οἱ πρῶτες μαρτυρίες.

Ἡ πρώτη χρονολογημένη μαρτυρία πού ἔχουμε γιὰ τὸ Δημήτριο προέρχεται ἀπὸ τὸν κατάλογο συνδρομητῶν τοῦ Δοξασταρίου τοῦ Πέτρου Λαμπαδαρίου πού ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν Πέτρο Ἐφέσιο στοῦ Βουκουρέστι τὸ 1820⁹. Ὁ κατάλογος αὐτός περιλαμβάνει τοὺς συνδρομητὲς πού βρίσκονται «ἐν Βουκουρεστίοις», «ἐν Θεσσαλονίκῃ» καὶ «ἐν Μελενίκῳ». Στὸν κατάλογο τῶν «ἐν Βουκουρεστίοις εὕρισκομένων» καὶ στὴν ὁμάδα, πού τιτλοφορεῖται «Οἱ ἐντιμώτατοι πραγματευταῖ»¹⁰, ἀναφέρεται ὁ Μουσικολογιώτατος Κ. Δημήτριος Παπαδόπουλος Χίος. Ἡ μαρτυρία αὐτὴ σὲ συνδυασμό μέ τὸ βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα τοῦ Δοξασταρίου Μητροπόλεως Σάμου 87 ἐπιλύει τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς. Ὁ Δημήτριος εἶχε τὴν καταγωγὴν του ἀπὸ τὴ νῆσο Χίος. Ἐνα ἄλλο ζήτημα πού ἐπιλύεται μέσῳ τοῦ καταλόγου καὶ τοῦ βιβλιογραφικοῦ σημειώματος εἶναι καὶ αὐτὸ τῆς ἐπαγγελματικῆς του ἐνασχόλησης ἐκείνη τὴν ἐποχὴ. Τὸ 1820 ἢ καὶ νωρίτερα, εἶχε ἐγκατασταθεῖ στοῦ Βουκουρέστι, πιθανό-

8. Ἐμμ. Γιαννοπούλου, «Μία συλλογὴ χειρογράφων Ψαλτικῆς Τέχνης στὴ Μεγάλῃ Μουσικῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Ἑλλάδος "Ἀδριαν Βουδούρη"», <http://www.mmb.org.gr/page/default.asp?id=3495>.

9. Σύντομον Δοξαστάριον τοῦ ἀοιδίμου Πέτρου Λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου, μεταφρασθέν κατὰ τὴν νέαν μέθοδον τῆς Μουσικῆς τῶν Μουσικολογιωτάτων διδασκάλων τοῦ Νέου Συστήματος. Ἦδη εἰς φῶς ἀχθέν ἀναλώμασιν τῶν ἐκδοτῶν, Ἐν τῷ τοῦ Βουκουρεστίου νεοσυστάτῳ Τυπογραφείῳ 1820.

10. Οἱ συνδρομητὲς τοῦ Βουκουρεστίου χωρίζονται σὲ τέσσερις κατηγορίες: πρώτη κατηγορία εἶναι αὐτὴ τῶν ἐπισήμων προσώπων, ὅπως διοικητῶν, μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων, ἡ δευτέρη κατηγορία περιλαμβάνει τοὺς πανοσιωτάτους ἱερομονάχους, μοναχοὺς καὶ μουσικολογιωτάτους ἱερεῖς, ἡ τρίτη τοὺς εὐγενεστάτους ἄρχοντες καὶ ἡ τέταρτη ἀφορᾷ τοὺς ἐντιμωτάτους πραγματευτὲς.

τατα λόγω τῆς ἐμπορικῆς του ιδιότητος, ἐνῶ τό 1822 βρίσκεται στό Κισινάου τῆς Μολδαβίας, ὅπου ἐμφανίζεται νά ἀσχολεῖται μέ τήν κωδικογραφία, πιθανόν ὡς παράλληλη ἐπαγγελματική δραστηριότητα. Στόν κατάλογο τοῦ ἐντυπου Δοξασταρίου, ἐπίσης, ἀναφέρεται ὁ χαρακτηρισμός του ὡς μουσικολογιωτάτου, ὡς στερροῦ, δηλαδή, γνώστη τῆς ψαλτικῆς τέχνης. Ἡ ιδιότητα τοῦ ἐμπόρου προφανῶς τοῦ ἐξασφάλισε τή σχετικά οἰκονομική ἀνεση πού χρειαζόταν γιά τήν προμήθεια τοῦ πρώτου αὐτοῦ ἱστορικοῦ Ἀναστασιματαρίου, ἀλλά θά τοῦ ἔδινε, κυρίως, τή δυνατότητα τῆς μετακίνησης σέ διάφορους τόπους καί κυρίως στήν Κωνσταντινούπολη, οἰκονομικό, ἐμπορικό καί μουσικό κέντρο τῆ ἐποχῆ αὐτή.

4. Μαθητεία στούς «Τρεῖς Διδασκάλους».

Καί πράγματι φαίνεται ὅτι ὁ Δημήτριος παρέμεινε στήν Κωνσταντινούπολη γιά ἱκανό χρονικό διάστημα πρίν ἀπό τή μετάβασή του στό Βουκουρέστι, ἀφοῦ οἱ πληροφορίες πού ἀλιεύουμε ἀπό τούς κώδικες προδίδουν τή μουσική του μαθητεία δίπλα σέ κραταιούς διδασκάλους: ὁ πολυέλεος Δοῦλοι Κύριον σέ ἦχο λέγετο, ὁ ὁποῖος μελίσθηκε ἀπό τό Δημήτριο, θεωρηθεῖς παρὰ τῶν Τριῶν Διδασκάλων ἐπιδιορθώθη παρ' αὐτῶν, ὅπως μαρτυρεῖ τό προαναφερθέν σημεῖωμα τοῦ φ. 117r τοῦ κώδικα τοῦ Ἱ. Ναοῦ Παναγίας Ἀγιοδεικτινῆς. Γιά τούς στίχους τῆς ἐκλογῆς Λόγον ἀγαθόν πού καταγράφηκαν στόν κώδικα MMBE 11, ὁ Δημήτριος μαρτυρεῖ στό φ. 90v: οἱ παρόντες στίχοι ἐμελουργήθησαν ἐν τῇ τῆς κωνσταντίνου πόλεως δημοσίᾳ σχολῇ τῆς μουσικῆς χάριν θέματος παρὰ δημητρίου παπαδοπούλου καί θεωρηθέντες παρὰ τῶν τριῶν διδασκάλων τῆς μουσικῆς καί διορθοθέντες παρ' αὐτῶν (Εἰκ. 4). Ὅπως βλέπουμε, ὁ Δημήτριος παρακολούθησε τά μαθήματα τῆς Νέας Μουσικῆς Μεθόδου στήν Δ' Πατριαρχική Σχολή¹¹ μέ διδασκάλους τούς γνωστούς Τρεῖς, Χρῦσανθο, Χουρμούζιο καί Γρηγόριο. Εἰδικότερα, σύμφωνα μέ τή μαρτυρία τοῦ ἰδίου τοῦ Δημητρίου μαθήτευσε στό Γρηγόριο Πρωτοψάλτη, καθὼς στόν ἴδιο κώδικα ὑπ' ἀριθ. 11, στό φ. 174r, ἀναφέρει ἐμφαντικά: «αἱ ἀκόλουθε τρῆς δοξολογίαι, Γρηγορίου Πρωτοψάλτου καί ἡμετέρου διδασκάλου».

Ἡ Δ' Πατριαρχική Σχολή ξεκίνησε τή δραστηριότητά της τό 1815, ἡ φοίτηση σ' αὐτήν ἦταν διετῆς καί σίγουρα μέχρι καί τό 1820, σύμφωνα μέ τίς

11. Γ. Παπαδοπούλου, *Συμβολαί εἰς τήν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς καί οἱ ἀπό τῶν Ἀποστολικῶν χρόνων ἄχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἀκμάσαντες ἐπιφανέστεροι μελωδοί, ὕμνογράφοι, μουσικοί καί μουσικολόγοι*, Ἐν Ἀθήναις Τυπογραφεῖον καί Βιβλιοπωλεῖον Κουσουλίνου καί Ἀθανασιάδου παρὰ τῷ ναῷ τῶν ἁγίων Θεοδώρων, 1890 (φωτο-ἀναστατική ἐκδόση ἀπό τίς ἐκδόσεις Κουλτούρα μέ ἀρ. 2, Ἀθήνα 1977), σ. 374.

πληροφορίες του Γεωργίου Παπαδοπούλου¹², δίδασκαν σ' αυτήν και οι Τρείς Δάσκαλοι, ο δέ Γρηγόριος, όπως γνωρίζουμε, πέθανε στα τέλη του 1821. Αν συνδυάσουμε τις πληροφορίες αυτές με τα σημειώματα των κωδίκων καθώς και με το γεγονός ότι ο Δημήτριος φαίνεται να βρίσκεται στο Βουκουρέστι κατά το 1820 ή και ενωρίτερα, θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι υπήρξε από τους πρώτους μαθητές της Πατριαρχικής Σχολής και μάλιστα από τους ικανότερους, αν ανέλαβε και τη μελοποίηση ενός πολυελέου χάριν θέματος, δηλαδή κάτι σαν άσκηση ή διαγωνισμό¹³. Ο Δημήτριος αποφοίτησε από τη σχολή έχοντας φτάσει σε υψηλό επίπεδο γνώσεων και εν συνεχεία δραστηριοποιήθηκε κωδικογραφικά έχοντας και υπό την κατοχή του αντίγραφα των πρωτογράφων εξηγητικών έργων των Διδασκάλων. Το δοξαστάριο Τριωδίου και Πεντηκοσταρίου του Ιακώβου Πρωτοψάλτου της Μητροπόλεως Σάμου 87 αποτελεί αντίγραφο εκ του πρωτοτύπου¹⁴, όπως αναφέρει στο προλογικό σημείωμα. Οι μουσικές γνώσεις σε συνάρτηση με την ψαλτική έμπειρία και την κατοχή των απαραίτητων μουσικών κειμένων παρέσχε τη δυνατότητα στο Δημήτριο να εκφραστεί τριπλά πάνω στη μουσική: κωδικογραφικά, διδακτικά και μελουργικά.

5. Μετακίνηση στη Χίο.

Εγκατεστημένος πλέον στη Χίο, με την ιδιότητα του αλληλοδιδάκτη και του διδασκάλου της Νέας Μουσικής και της Ναυτικής, εμφανίζεται στο σχετικό απόσπασμα των απομνημονευμάτων του Γρηγορίου Φωτεινού, μετά το 1828. Αυτή είναι η επόμενη χρονολογικά έμμεση, μετά το 1822, πληροφορία για τις δραστηριότητες του Δημητρίου. Είναι γνωστό ότι, μετά την αποτυχημένη προσπάθεια του Φαβιέρου να επανακτήσει τη Χίο, οι πρώτοι επαναπατρισθέντες Χιώτες κατέφθασαν περί το 1830. Ένα από τα πρώτα μελήματα τους ήταν η αναδιοργάνωση του διαλυμένου εκπαιδευτικού συστήματος της

12. Γ. Παπαδοπούλου, *οπ.π.*

13. Αυτή είναι μία πολύ αξιόλογη πληροφορία για το τί μουσικές δραστηριότητες έλάμβαναν χώρα μέσα στη Σχολή αυτή. Σε συνάρτηση με το γνωστό ερωτηματολόγιο θεωρητικής γνώσεως που υποβαλλόταν στους τελειόφοιτους, θα μπορούσε να αξιοποιηθεί για να διερευνηθεί το πρόγραμμα σπουδών. Για το ερωτηματολόγιο βλ. Ανωνύμου, «Μουσική» *ἐξ Ἰασίου*, διά του ἐκεῖ ἀρίστου ἡμῶν φίλου κυρίου Μ. Βερνάρδου τοῦ Κρητός: Ἐνταῦθα παρατίθενται ἅπερ ἠρωτήθησαν οἱ τῆς ἡμετέρας Μουσικῆς Σχολῆς μαθηταὶ ἐπὶ τῆς ἐν τῷ Πατριαρχείῳ γενομένης συναδικῆς ἀνακρίσεως τοῦ ἡμετέρου μουσικοῦ συστήματος· Τί ἐστὶ μουσική· Χρῦσανθος Ἀρχ. διδάσκαλος τῆς Μουσικῆς τοῦ Νέου Συστήματος αὐγ΄», *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος Ζ'* (1817) 431-433.

14. Κώδικας Μητροπόλεως Σάμου 87, σ. 1.

νήσου. Σύμφωνα με τις πηγές της εποχής¹⁵, κατά τὰ ἔτη 1830-1835 (χρόνο κατά τόν ὁποῖο ἡ Δημογεροντία τῆς Χίου ἀπέκτησε ἐπίσημα πλέον σφραγίδα καί ἐπομένως κατεῖχε τό δικαίωμα τοῦ ἀποφασίζειν καί ἐγκρίνειν), στή Χίο λειτουργοῦσαν ἰδιωτικά σχολεῖα καθώς καί δύο δημόσια, ἓνα κοινό στή Χώρα τῆς Χίου καί ἓνα ἀλληλοδιδασκτικό στήν περιοχή τῆς Ἀγιοδεικτινῆς Κάμπου τῆς Χίου, ὅπου καί ὁ Ἰ. Ναός τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου. Ἄν δεχτοῦμε τίς πληροφορίες τοῦ ἀποσπάσματος, τίς πηγές περί τῆς ὑπάρξεως ἀλληλοδιδασκτικοῦ σχολείου στήν Ἀγιοδεικτινή καί συνδυάσουμε ὅλα τὰ παραπάνω μέ τό γεγονός ὅτι ὁ ἓνας ἐκ τῶν τεσσάρων κωδίκων τοῦ Δημητρίου βρέθηκε στήν ἐνοριακή βιβλιοθήκη τῆς Παναγίας Ἀγιοδεικτινῆς, πρέπει νά θεωρήσουμε βέβαιον ὅτι ὁ Δημήτριος Παπαδόπουλος ἐπέστρεψε στήν πατρίδα του Χίο μετὰ τῶν ἐτῶν 1830 καί 1835 καί διορίσθηκε δάσκαλος στό ἀλληλοδιδασκτικό σχολεῖο τῆς Παναγίας Ἀγιοδεικτινῆς. Παράλληλα, ἐπιδόθηκε στή διδασκαλία τῆς Ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, χωρίς ὥστόσο νά γνωρίζουμε, ἂν αὐτό ἐγίνετο σέ ἐπίπεδο ἀλληλοδιδασκτικοῦ σχολείου ἢ ἰδιωτικά.

Ἡ παρουσία τοῦ Δημητρίου στή Χίο ὡς διδασκάλου ἐπιβεβαιώνεται ἀπό τόν κατάλογο τῶν συνδρομητῶν τοῦ *Εἰρμολογίου* πού ἐξέδωκε ὁ Θεόδωρος Φωκαεὺς στήν Κωνσταντινούπολη τό 1839¹⁶. Στήν ὁμάδα τῶν συνδρομητῶν πού προέρχονται ἀπό τή Χίο, ὁ Παπαδόπουλος ἀναφέρεται ὡς Δημήτριος διδασκαλος μετὰ τό ὄνομα τοῦ Πρωτοψάλτη Νικολάου Πουλάκη. Ἡ διδασκαλική ιδιότητα τοῦ Δημητρίου τονίζεται ἐπίσης ἀπό τόν ἴδιο στούς αὐτόγραφους κωδικούς του. Στά σημειώματα ἀρκετῶν μελῶν αὐτοαποκαλεῖται διδάσκαλος (*Ἐμελουργήθησαν παρὰ τοῦ διδασκάλου κυρίου δημητρίου παπαδοπούλου κατ' ἤχον δοξολογίαι σύντομε δημητρίου διδασκάλου παπαδοπούλου Δημητρίου διδασκάλου Ἀντζέμ Ἀσιράν*), γεγονός πού σημαίνει ὅτι ὁ ἴδιος εἶχε συναισθήσει τῆς ιδιότητάς του καί μέ αὐτήν τήν ιδιότητα ἦταν ἀποδεκτός ἀπό τοὺς ἄλλους καί μάλιστα «εὐδοκίμως», ὅπως ἀναφέρει ὁ Γρηγόριος Φωτεινός στά ἀπομνημονεύματά του.

Ἄλλες ἐνδείξεις τῆς παραμονῆς τοῦ Δημητρίου στή Χίο παρέχει τό γνωστό στιχηροδοξαστικάριον τῆς ἰδιωτικῆς συλλογῆς μέ συνθέσεις πού σχετίζονται μέ τήν παρουσία τοῦ Δημητρίου στή νῆσο. Κατ' αἴτησιν τοῦ Μεθοδίου Κούλικα, ἡγουμένου τῆς Μονῆς Βρετοῦ, πλησίον τοῦ χωριοῦ Ἀρμόλια τῆς Χί-

15. Ὑπόμνημα *Περί τῆς ἐν Χίῳ παιδείας, περί τῆς θέσεως τῆς ἐν τοῖς σχολείοις ἐκπαίδεψεως καί τῶν πρὸς ἀνόρθωσιν συντελεστικῶν*, Κωδὶξ Καθεδρικοῦ Ναοῦ Ἀγίου Γεωργίου Βροντάδου Χίου, σ. 215· βλ. καί Ἀ. Χαροκόπου, ὅπ.π., σσ. 296-297.

16. *Εἰρμολόγιον τῶν Καταβασίων Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου μετὰ τῶν κανόνων τοῦ ὄλου ἐνιαυτοῦ καί συντόμου Εἰρμολογίου*· ἐξηγημένα κατὰ τήν νέαν τῆς Μουσικῆς μέθοδον ἐπιθεωρηθέντα ἤδη καί διορθωθέντα ἀκριβῶς παρὰ Ἰωάννου Λαμπαδαρίου· νῦν δεύτερον ἐκδοθέν εἰς τύπον ἀναλώμασι ἰδίοις. Κωνσταντινούπολις. Ἐκ τῆς τοῦ Παναγίου Τάφου Τυπογραφίας. αὐλθ'. 1839.

ου, ὁ Δημήτριος συνέθεσε τὰ δοξαστικά τῆς Λιτῆς καί τῶν Αἰνῶν γιά τήν Παρασκευή τῆς Διακαινησίμου, ἡμέρα κατά τήν ὁποία ἐορτάζει ἡ Μονή (σ. 1029): Τὰ παρόντα δύο ἐμελήσθαισιν παρ' ἐμοῦ Δημητρίου Παπαδοπούλου δι' αἰτήσεως τοῦ πανοσιστατοῦ κυρίου Μεθωδίου Κούλικα ἡγουμένου τοῦ Βρετοῦ. Ὁ Μεθόδιος Κούλικας εἶναι, βεβαίως, πρόσωπο ὑπαρκτό καί ἀναφέρεται στόν κατάλογο συνδρομητῶν τοῦ Δοξασταρίου τοῦ Ἰακώβου, Ἐκδοσὴ Κωνσταντινουπόλεως 1836¹⁷, ὡς Μεθόδιος Βρετούσης. Στόν ἴδιο κώδικα ὁ Δημήτριος κατέγραψε τὰ μελοποιηθέντα ὑπ' αὐτοῦ δοξαστικά τῆς ἐορτῆς τῆς εὐρέσεως τῆς τιμίας Κάρας τῆς Ἀγίας Ματρώνης τῆς Χιοπολίτιδος (15 Ἰουλίου). Πρόκειται γιά μία ἐορτή παγχακῆς ἐμβέλειας, δέν περιλαμβάνεται στά Μηναια, ἀλλά μόνο στό Χιακό Λειμωνάριο¹⁸. Οἱ παραπάνω δύο περιπτώσεις μελοποίησης ὕμνων μέ χιακή ἀναφορά δείχνουν, κατά τήν ἀποψή μας, ὅτι τὰ μέλη (καί ὁ κώδικας;) γράφτηκαν γιά συγκεκριμένες λειτουργικές ἀνάγκες τοπικοῦ χαρακτήρα, τῇ συγκεκριμένῃ στιγμῇ πού αὐτές ἐκδηλώθηκαν, ὅταν, δηλαδή, ὁ Δημήτριος βρισκόταν στή Χίο. Ἰδιαιτέρες πληροφορίες γιά τήν ποιότητα καί τήν ἔκταση τοῦ διδακτικοῦ τοῦ ἔργου δέν ἔχουμε, ὡστόσο ἡ περίπτωση αἴτησης μελοποίησης μουσικῶν μελῶν δείχνει τό μέγεθος τῆς ἀποδοχῆς πού ἀπολάμβανε ὡς μουσικό πρόσωπο, κατά τή διάρκεια τῆς παραμονῆς του στή γενέτειρά του.

Ἄλλα στοιχεῖα γιά τή ζωή του καί τό ἔργο του δέν εἶναι γνωστά πρός τό παρόν. Ἐπίσης ἄγνωστο παραμένει τό πού καί πότε πέθανε. Ἀντιθέτως, μέσω τῶν ἐντοπισθέντων κωδίκων του μᾶς γίνονται γνωστές οἱ συνθέσεις του πού περιέχονται σ' αὐτούς.

17. Δοξαστάριον περιέχον τὰ δοξαστικά ὅλων τῶν δεσποτικῶν καί θεομητορικῶν ἐορτῶν, τῶν τε ἐορταζομένων ἁγίων τοῦ ὅλου ἐκκλησιαστικοῦ, τοῦ τε Τριφωδίου καί Πεντηκοσταρίου. Μελοποιηθέν παρὰ Ἰακώβου Πρωτοψάλτου, τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃς Ἐκκλησίας, ἐξηγηθέν δέ ἀπαραλλάκτως εἰς τήν νέαν τῆς Μουσικῆς μέθοδον παρὰ Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος, ἐνός τῶν ἐφευρετῶν τῆς ρηθείσης μεθόδου. Νῦν πρῶτον ἐκδοθέν εἰς τύπον παρὰ Θεοδώρου Π. Π. Παράσχου Φωκαέως, ἐπιστασίᾳ τοῦ αὐτοῦ· Ἀναλώμασι δέ τοῦ τε ἰδίου καί τῶν φιλομούσων συνδρομητῶν. Τόμος δεύτερος. Ἐκ τῆς ἐν Γαλατῇ Τυπογραφίας Ἰσάκ δέ Κάστρου· αὐλός. 1836. Ὁ κατάλογος, ἀνευ σελιδαριθμῆσεως, βρίσκεται στό τέλος τοῦ βιβλίου.

18. Ἡ πρώτη ἐκδοσὴ τοῦ Χιακοῦ Λειμωναρίου πραγματοποιήθηκε στή Βενετία τό 1819, ὑπό τήν ἐπίβλεψη τοῦ ἁγίου Μακαρίου τοῦ Νοταρᾶ, βλ. Νέον λειμωνάριον περιέχον Τά ἐν Χίῳ πάντα κατὰ Ἀκολουθίαν τοῦ ἔτους συγγεγραμμένα προτροπῇ καί αἰτήσῃ τῶν Φιλοχρίστων Χίων. Ἐν Βενετίᾳ, παρὰ Πάπῃ Θεοδοσίῳ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, 1819. Ἡ ἀκολουθία βρίσκεται στίς σσ. 45-51: Ἀκολουθία εἰς τήν ἐορτήν τῆς εὐρέσεως τῆς τιμίας Κάρας τῆς ὁσίας Μητρὸς ἡμῶν Ματρώνης τῆς Χιοπολίτιδος, ψαλλομένη κατὰ τήν 15' τοῦ Ἰουλίου μηνός.

6. Τό μελουργικό ἔργο.

Ἡ ἀναλυτική καταλογογράφηση τῶν αὐτόγραφων κωδίκων τοῦ Δημητρίου μᾶς ἔδωσε μία ὀλοκληρωμένη, κατὰ τό μέτρο τοῦ δυνατοῦ, εἰκόνα τοῦ μελουργικοῦ του ἔργου, τό ὁποῖο ἐκτείνεται καί στά τρία γένη τῆς μελοποιΐας. Στό παπαδικό γένος συνέθεσε: ὀκτάηχα Ἀπολυτίκια Θεομητορικῶν ἑορτῶν, πολυελέους καί ἐκλογές, μέλη τῆς Θ. Λειτουργίας Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καί Βασιλείου τοῦ Μεγάλου (κοινωνικά, Ἀξιόν ἐστι, Ἐπί σοι χαίρει). Μία ἀνεπίγραφη ἀργή δοξολογία σέ ἥχο πρωτόβαρου μπεστενγκιάρ καί ἓνα ὁμόηχο ἀσματικό εἰκάζεται ὅτι εἶναι δικά του μελουργήματα. Στό στιχηραρικό γένος ἐμφανίζεται ἐξίσου παραγωγικός ἀλλά καί εὐρηματικός ὅσον ἀφορᾷ τήν καταγραφή του: συνέθεσε τά Ἰδιόμελα τῆς Σαρακοστῆς κατὰ μίμηση τοῦ συντόμου στιχηραρικοῦ μέλους τοῦ Πέτρου Πελοποννησίου, ἐνῶ σέ ἓνα κώδικα συμπλήρωσε τρεῖς μελουργικές ἐργασίες: τό δοξαστάριο τοῦ Πέτρου, τή συλλογή ἰδιομέλων τοῦ Μανουήλ Πρωτοψάλτου καί τίς δικές του ἐργασίες στιχηραρικοῦ μέλους, συμπληρωματικές στήν παραπάνω ὕλη. Μελούργησε στιχηρά καί δοξαστικά τῆς λιτῆς πού δέν ὑπάρχουν στή συλλογή ἰδιομέλων τοῦ Μανουήλ, δοξαστικά ἐσπερίων καί αἰνῶν σέ ἐπιλεγμένες ἑορτές σέ μέλος κατὰ μίμησην τοῦ δωρικοῦ μέλους τοῦ Πέτρου Πελοποννησίου καί σέ κάποιες περιπτώσεις ἀργότερο, πιό ἐπιτηδευμένο καί παρρησιαστικότερο μέ μελωδικές γραμμές ἀπό τό ἀργό στιχηράρι τοῦ Ἰακώβου Πρωτοψάλτου. Ἀνάμεσα στήν εὐρηματική καί συνάμα πρακτικοῦ χαρακτήρα συμπλήρησεν τῆς ἀνωτέρω μελουργικῆς ὕλης, ὁ Δημήτριος παρενέβαλε προσόμοια τοῦ ἐσπερινοῦ, τονισμένα σέ σύντομο μέλος εἰρμολογικό, στιχηρά ἰδιόμελα τῶν αἰνῶν (ὅπως τῶν Χριστουγέννων καί τοῦ ὁρθροῦ τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς) καί αὐτά τονισμένα σέ σύντομο μέλος, καθῶς καί τροπάρια τῆς θ' ὠδῆς δεσποτικῶν καί θεομητορικῶν ἑορτῶν.

Τέλος, ἀξιοπρόσεκτες συνθέσεις εἶναι αὐτές τῶν συντόμων δοξολογιῶν στούς ὀκτώ ἤχους καί σέ κάποιους κλάδους τους. Εἶναι συνθέσεις εὐηχες, παρουσιάζουν ἰδιαίτερο μελωδικό χαρακτήρα καί συμπληρώνουν τό μελουργικό ἔργο τοῦ Δημητρίου.

7. Ἀποτίμηση τοῦ προσώπου καί τοῦ ἔργου.

Ἄν θελήσουμε νά ἀποτιμήσουμε τήν προσφορά τοῦ Δημητρίου καί νά ἀξιολογήσουμε τήν παρουσία του στά μουσικά δρώμενα, θεωροῦμε ὅτι πρέπει νά λάβουμε ὑπόψη μας τίς ἰδιαίτερες συνθῆκες, πού εἶχαν διαμορφωθεῖ στίς ἀρχές τοῦ ΙΘ' αἰ. γιά τή μουσική. Νέα σημειογραφία, διευκόλυνση ἐκμάθησης τῆς μουσικῆς, εὐκολία καταγραφῆς τῶν μουσικῶν φράσεων, νέες συνθέσεις,

ανάπτυξη τῆς τυπογραφίας καί εὐρεία διάδοση τῶν μουσικῶν κειμένων, ἀλλά καί ἀνοιγμα τῶν θυρῶν στήν παρείσφρηση μὴ ἐκκλησιαστικῶν μελωδικῶν γραμμῶν σέ ἐκκλησιαστικά μέλη, ἀβασάνιστη πρόσληψη ὄρων καί κλιμάκων τῆς ἀνατολικῆς μουσικῆς καί γενικότερα ἀτόνηση τῆς προφορικῆς παράδοσης ὡς ἀπόλυτου συνεκτικοῦ δεσμοῦ μεταξύ γραφῆς καί ψαλμώδησης, εἶναι μερικά ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικά στοιχεῖα πού συνδέονται μέ τή μουσική πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς.

Ἡ μουσική παρουσία τοῦ Δημητρίου συνδέεται μέ τή διδασκαλία τῆς Σχολῆς Κωνσταντινουπόλεως καί τούς «Τρεῖς Διδασκάλους». Ὁ Δημήτριος εἶναι γνώστης τῆς νέας σημειογραφίας. Δέν γνωρίζουμε ἂν ἦταν καί κάτοχος τῆς παλαιᾶς παρασημαντικῆς. Κάτι τέτοιο δέ φαίνεται μέσα ἀπὸ τὰ γραπτά του. Εἶναι τέκνο τῆς νέας μουσικῆς. Αὐτὴν διδάχθηκε καί αὐτὴν καλεῖται νὰ διδάξει. Τὰ στοιχεῖα τῆς χρησιμοποιεῖ, γιὰ νὰ ἀνταποκριθεῖ στήν ψαλτική διακονία καί νὰ συνθέσει νέους ὕμνους.

Ὡς μουσικός βρίσκεται μπροστά στὸν πλοῦτο τῆς ἤδη διαμορφωμένης παράδοσης. Ὡς κάτοχος αὐτῆς τὴν ἀντιγράφει καί τὴ μιμεῖται στίς μελουργικές του ἐργασίες. Τί ἄλλο ἀπὸ δημιουργική μίμηση θά μπορούσαν νὰ εἶναι ὁ πολυέλεος καί ἡ ἐκλογή, μέλη συντεθειμένα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν παραδεδομένων δομῶν τοῦ ΙΗ' αἰ.; τὰ ιδιόμελα καί τὰ δοξαστικά στό ὕφος τοῦ Πέτρου Πελοποννησίου; τὰ ὁκτάγηχα ἀπολυτίκια πού ἀπηχοῦν Κωνσταντινουπολίτικες καί Ἀγιορείτικες μελουργικές πρακτικές; Δέν εἶναι τυχαῖο τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ ἀπολυτίκια του ἐντάχθηκαν στήν ὕλη Ἀγιορειτικῶν κωδίκων, Δοχειαρίτικων καί Διονυσιάτικων¹⁹, καί ἔλαβαν, κατὰ κάποιον τρόπο, τὸ «χρῖσμα» τῆς παραδοσιακῆς μελουργίας, ἀφοῦ καί οἱ μοναχοὶ δέν θά ἐπέλεγαν νὰ καταγράψουν μέ-

19. Ἀνθολογία, ΙΘ' αἰ., ἀγνώστου γραφέως, Δοχ. 1463, φ. 25γ: Μάθημα θεοτοκίον ὁκτάγηχον εἰς τὴν Ζωοδόχον Πηγὴν παρὰ Δημητρίου Παπαδοπούλου, Ὑδωρ τὸ ζωήρρυτον, Γρ. Στάθη, Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς Ἁγίου Ὄρους. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων βυζαντινῆς μουσικῆς, τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν ἱερῶν μονῶν καί σκητῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους, τόμ. Α', [Μονές Ξηροποτάμου, Δοχειαρίου, Κωνσταμονίου], (ΙΒΜ, Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος), Ἀθήναι 1975, σ. 641. Στιχηράριον-Μαθηματάριον, ΙΘ' αἰ. (μέσα), Ἰωάσαφ Διονυσιάτου, Διον. 646, φφ. 94γ-98ν: Θεοτοκίον δίχορον εἰς τὴν Ζωοδόχον Πηγὴν, μελουργηθέν παρὰ Δημητρίου Παπαδοπούλου, Ὑδωρ τὸ ζωήρρυτον, Γρ. Στάθη, Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς Ἁγίου Ὄρους. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων βυζαντινῆς μουσικῆς, τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν ἱερῶν μονῶν καί σκητῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους, τόμ. Β', [Μονές Ξηροποτάμου, Παντελεήμονος, Σίμωνος Πέτρας, Γρηγορίου, Διονυσίου], (ΙΒΜ, Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος), Ἀθήναι 1976, σ. 749. Ἀνθολογία, ΙΘ' αἰ. (μέσα), Ἰωάσαφ Διονυσιάτου, Διον. 806, φφ. 199ν-252γ: Ἐντεῦθεν ἄρχονται τὰ ἀπολυτίκια δεσποτικῶν καί θεομητορικῶν ἐορτῶν ψαλλόμενα δίχορα, ὡς τὸ Θεότοκε Παρθένε [μεταξύ ἄλλων ἀκολουθεῖ καί τὸ Ἐν Ἱερδάνῃ βαπτίζομένου Σου Κύριε, Δημητρίου Παπαδοπούλου], Γρ. Στάθη, Χειρόγραφα, τόμ. Β', σ. 847.

λη, πού δέν θά εἶχαν λειτουργική χρησιμότητα ἢ τό μέλος τους δέν θά ἀνταποκρινόταν στήν ἀτμόσφαιρα τῶν ἀγιορειτικῶν ἀγρυπνιῶν. Τέλος, ἡ κατανομή καί ἡ τακτοποίηση τῶν δοξαστικῶν τοῦ Πέτρου Πελοποννησίου καί τῶν ἰδιομέλων τοῦ Μανουήλ Πρωτοψάλτου σέ ἓνα κώδικα τοῦ Στιχηραροδοξαστικαρίου θυμίζουν τό περιεχόμενο τῶν παλαιῶν ἐκείνων στιχηραρίων πρό τοῦ 1814, μέ μέλη, ὅμως, τώρα πιά, συντομότερα καί προσαρμοσμένα στίς σύγχρονες λειτουργικές ἀνάγκες. Κάτι τέτοιο θά ἐπιχειρήσει ἀργότερα, τό 1857, ὑπό μορφήν ἐντύπου, ὁ Στέφανος, πρῶτος Δομεστικός, μέ τή δίτομη Κυψέλη του²⁰.

Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά ὁ Δημήτριος ἀντιλαμβάνεται τήν πρόκληση μιᾶς νέας ἐποχῆς πού ἀνατέλλει γιά τή μουσική τό πρῶτο μισό τοῦ 19^{ου} αἰ. καί λαμβάνει μέρος ἐνεργά στίς διεργασίες μέσα ἀπό συγκεκριμένες ἐνέργειες. Ὃταν ὁ χρόνος τῶν ἀκολουθιῶν σμικρύνεται καί τά παλαιά ἀργά μέλη παραχωροῦν τή θέση τους σταδιακά σέ ἄλλα συντομότερα, ὁ Δημήτριος προβαίνει στή μελούργηση στιχηρικῶν μελῶν μεσαίας χρονικῆς διάρκειας, διαβλέποντας τήν ἀνάγκη ὑπαρξῆς ἀργότερου μέλους ἀπό αὐτό τοῦ Πέτρου Λαμπαδαρίου, ἀλλά καί συντομότερο τοῦ ὄντως λαμπροῦ μέλους τοῦ Ἰακώβου Πρωτοψάλτου. Κάτι ἀνάλογο, δηλαδή, μέ αὐτό πού ἀναγνωρίζουμε στό στιχηράρι τοῦ Κωνσταντίνου Πρωτοψάλτου, πού ἐκδόθηκε τήν ἴδια ἐποχή, τό 1840-1841. Ὁ Δημήτριος, ὡς κάτοχος καί γνώστης τῆς νέας μεθόδου κατέγραψε μέ ἀναλυτικό σημειογραφικό τρόπο τά φωνητικά ποικίλματα²¹, σημείωσε τίς ἑλξεις τῶν φθόγγων, αὐτές πού θεωροῦσε ἀπαραίτητες γιά τήν ὀρθή ἀπόδοση τῆς μελωδίας σέ μέλη δικά του καί ἄλλων μελωδῶν²², σέ κάποια δέ μέλος σημείωσε καί τή ρυθμική ἀγωγή (40/60, δηλαδή 40 κτύποι ἀνά λεπτό)²³. Τά παραπάνω στοιχεῖα δέν θά ἦταν δυνατόν νά καταγραφοῦν μέ τήν παλαιά σημειογραφία, πολλοί ὥστόσο ψάλτες τῆς νέας σημειογραφίας τῆς ἴδιας περιόδου δέν ἀκολούθησαν ἀπαραίτητα ὅλες αὐτές τίς ἐπιλογές.

Ἐνα ἄλλο στοιχεῖο, πού φανερώνει τή μουσική του νοοτροπία καί ἐντάσσει τό Δημήτριο στήν ἐποχή του, εἶναι οἱ συνθετικές του ἐπιλογές σέ συνάρτηση

20. Μουσική Κυψέλη περιέχουσα πάντα τά ἰδιόμελα καί δοξαστικά τοῦ Ἑσπερινοῦ, τῆς Λιτῆς, τῶν Ἀποστίχων καί τῶν Αἰνῶν· Ἀπολυτίκια καί κοντάκια πασῶν τῶν Δεσποτικῶν καί Θεομητορικῶν ἑορτῶν τῶν ἑορταζομένων ἀγίων τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ τοῦ τε Τριωδίου καί Πεντηχοσταρίου. Κατά μέν τό μέλος συμφώνως πρός τό Δοξαστάριον Πέτρου Λαμπαδαρίου τοῦ Πελοπον. Κατά δέ τήν προφοράν πρός τό τοῦ Κωνσταντίνου Πρωτοψάλτου. Νῦν πρῶτον τύποις ἐκδίδεται παρά Στεφάνου πρώτου Δομεστικοῦ τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας. Τόμος πρῶτος - τόμος δεύτερος. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκ τῆς Πατριαρχικῆς τοῦ Γένους Τυπογραφίας. 1857.

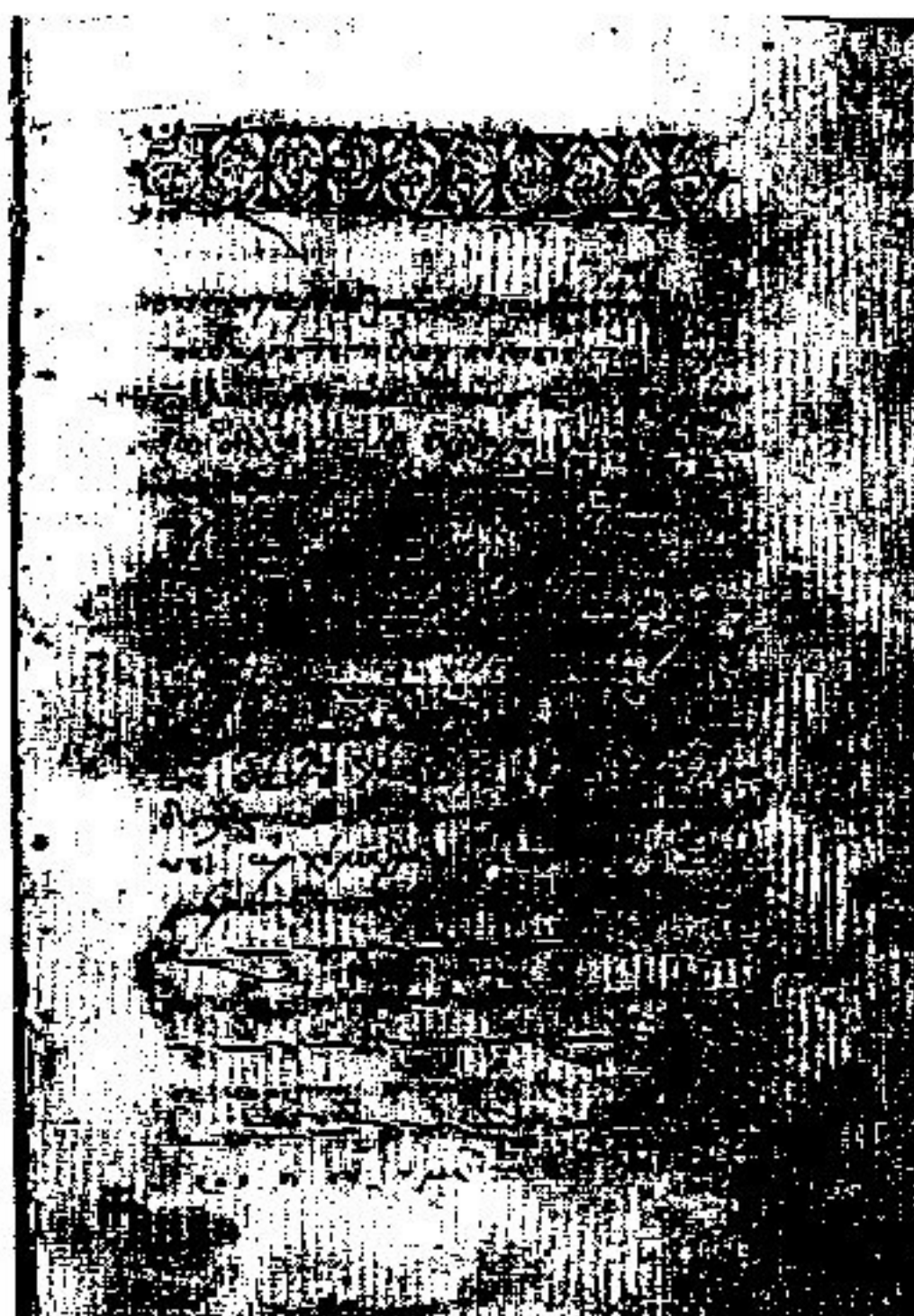
21. Πρβλ. κώδ. MMBE 11, φ. 327v.

22. Ὁ.π.

23. Πρβλ. κώδ. MMBE 11, φ. 240v.

πολλές φορές μέ τήν ιδιάζουσα ἡχολογία τῆς περιόδου. Ἴσως ἐκεῖ φαίνεται νά ἀπομακρύνεται κάπως ἀπό τήν αὐστηρή ὄψη τῆς ψαλτικῆς τέχνης. Τά περίτεχνα Ἄξιόν ἐστι σέ ποικίλους ἤχους μελουργήθηκαν χάρι κάποιου φίλου, ὅπως σημειώνει στούς τίτλους, καί μαζί μέ αὐτά τῶν διδασκάλων Γρηγορίου καί Χουρμουζίου ἀποτέλεσαν ξεχωριστή ἐνότητα μέσα στούς κώδικές του· οἱ ἀργοσύντομες δοξολογίες του περιέχουν πολυπλοκότερες μελωδικές γραμμές ἀπό τίς λιτές καί ἀπέριττες τῶν παλαιότερων μελωδῶν· καί τέλος ἡ ἐμμονή του στούς μικτούς ἤχους καί τά δάνεια ἀπό τήν ἀνατολική μουσική, (ἐπί παραδείγματι ὑπάρχουν συνθέσεις βασισμένες στά μακάμια Μπεστενγκιάρ καί Ἀτζέμ Ἀσιφάν), εἶναι χαρακτηριστική καί δείχνει τό γενικότερο στίγμα τῆς ἐποχῆς.

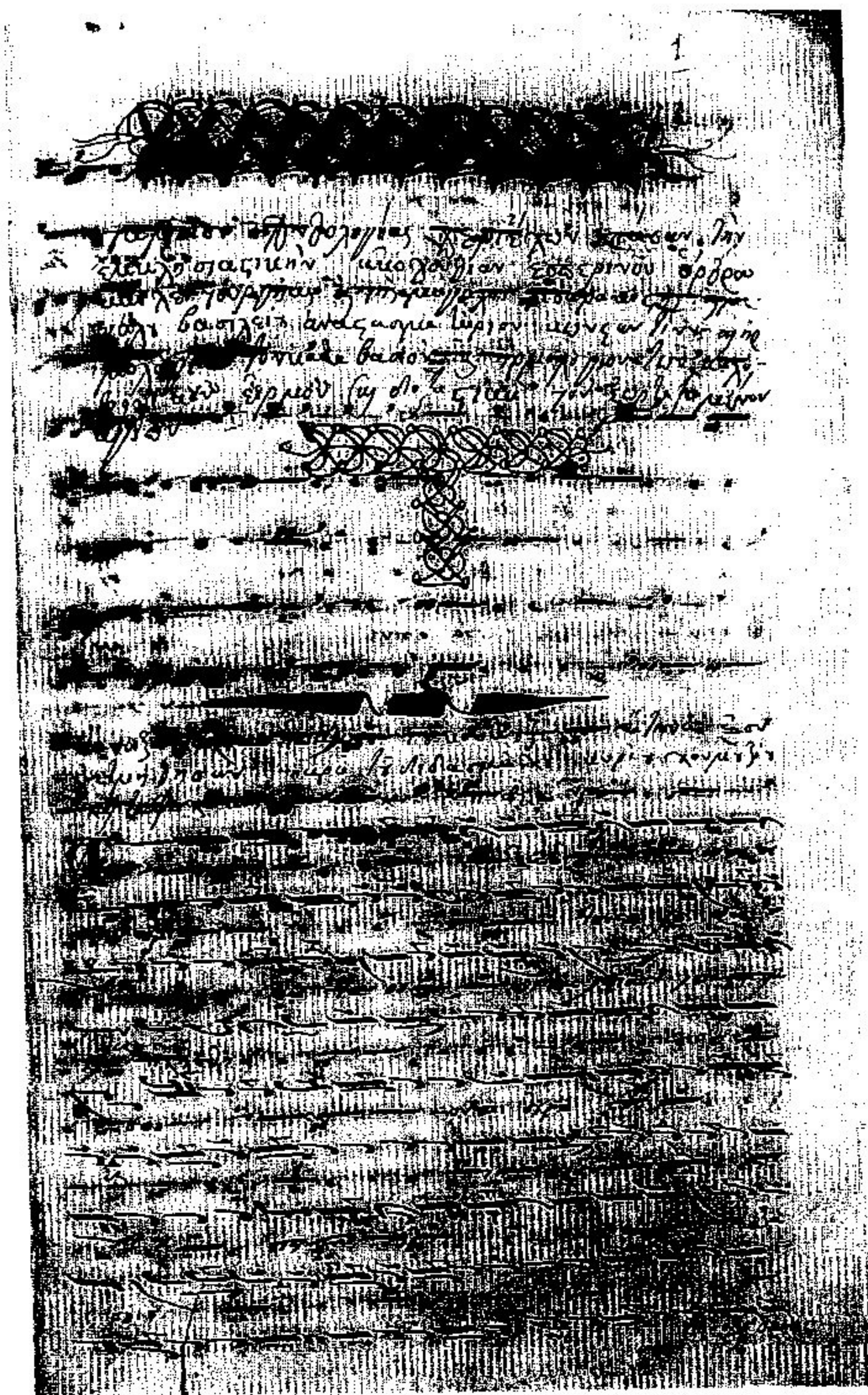
Μέσα σ' αὐτά τά πλαίσια ἐντάσσονται καί οἱ σχέσεις του μέ τούς ἄλλους μουσικούς. Ὁ Δημήτριος ὡς μουσικός δέν ἀπομονώνεται στή δική του μουσική πραγματικότητα. Ἀντίθετα, ἀφουγκράζεται τίς μουσικές δονήσεις τοῦ περιβάλλοντός του, γίνεται δέκτης τῶν γύρω ἐρεθισμάτων καί συλλέγει ὅ,τι ἀνταποκρίνεται στή μουσική του ἰδιοσυγκρασία. Γιά παράδειγμα, ἀντιγράφει τά ἔργα συγχρόνων του μουσικῶν, ὅπως τοῦ συμπατριώτη του Νικολάου Πουλάκη. Μιά τέτοια ἐνέργεια δημιουργεῖ τήν αἴσθηση τοῦ μουσικοῦ συνδέσμου μεταξύ αὐτοῦ καί τῶν ὁμοτέχνων του. Ἀνήκουν στήν ἴδια γενιά μετά τούς τρεῖς δασκάλους. Ἡ γενιά αὕτη μεταδίδει τήν τέχνη διά τῆς διδασκαλίας, τήν διατηρεῖ ζῶσα διά τῆς μελουργίας καί θεραπεύει τίς τρέχουσες ψαλτικές ἀνάγκες διά τῆς κωδικογραφίας καί τῆς τυπογραφίας. Ἔχω τήν πεποίθηση ὅτι ἐμεῖς σήμερα ψάλλουμε ἐπεξεργασμένο αὐτό πού προσέλαβε καί κυοφόρησε ἡ γενιά ἐκείνη στό δεύτερο τέταρτο τοῦ ΙΘ' αἰ. μέ τίς συγκεκριμένες ἐπιλογές, σημειογραφικές καί συνθετικές. Λίγοι ἴσως γνωρίζουν ὅτι ἡ πανορθόδοξως ψαλλόμενη γνωστή σύντομη δοξολογία τοῦ Δευτέρου ἤχου (καί ἐπιγραφόμενη τοῦ Ἰωάννου Καβάδα) εἶναι οὐσιαστικά ἡ ἐπεξεργασμένη ἐπί τό ἀπλούστερον σύνθεση τοῦ Δημητρίου Παπαδοπούλου (Εἰκ. 5). Συνεπῶς, πιστεύω ὅτι εἶναι ἀναγκαῖο νά μελετήσουμε ἐνδελεχῶς τά πρόσωπα πού ἔδρασαν κατά τόν ΙΘ' αἰ. Ἴσως διαπιστώσουμε ὅτι μᾶς ἐπιφυλάσσουν ἐκπλήξεις καί μάλιστα πολλές καί ἀποκαλυπτικές.

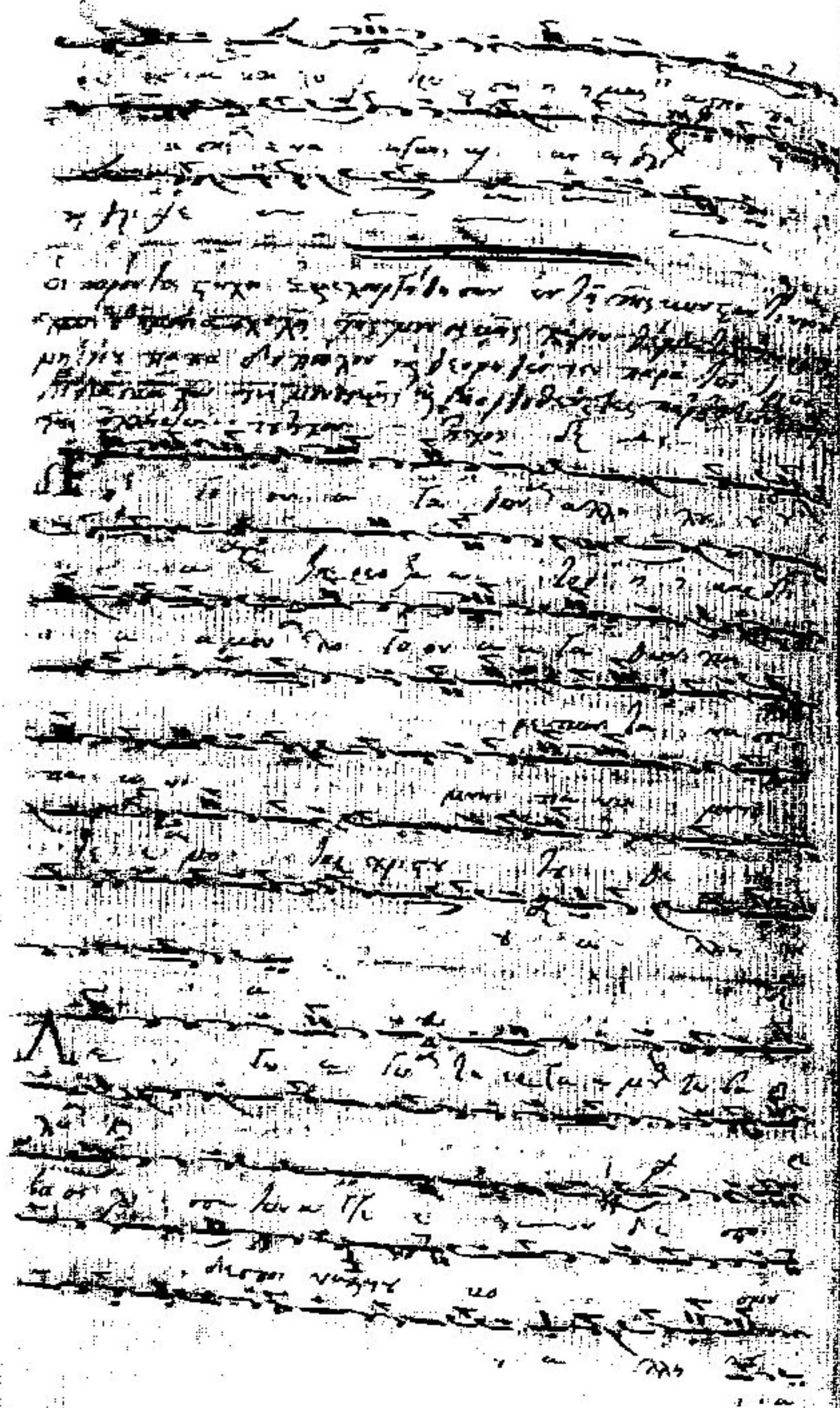
Εἰκ. 1. Στιχηροδοξαστικάριον· κώδικας Δημητρίου Παπαδοπούλου, σ. 1.

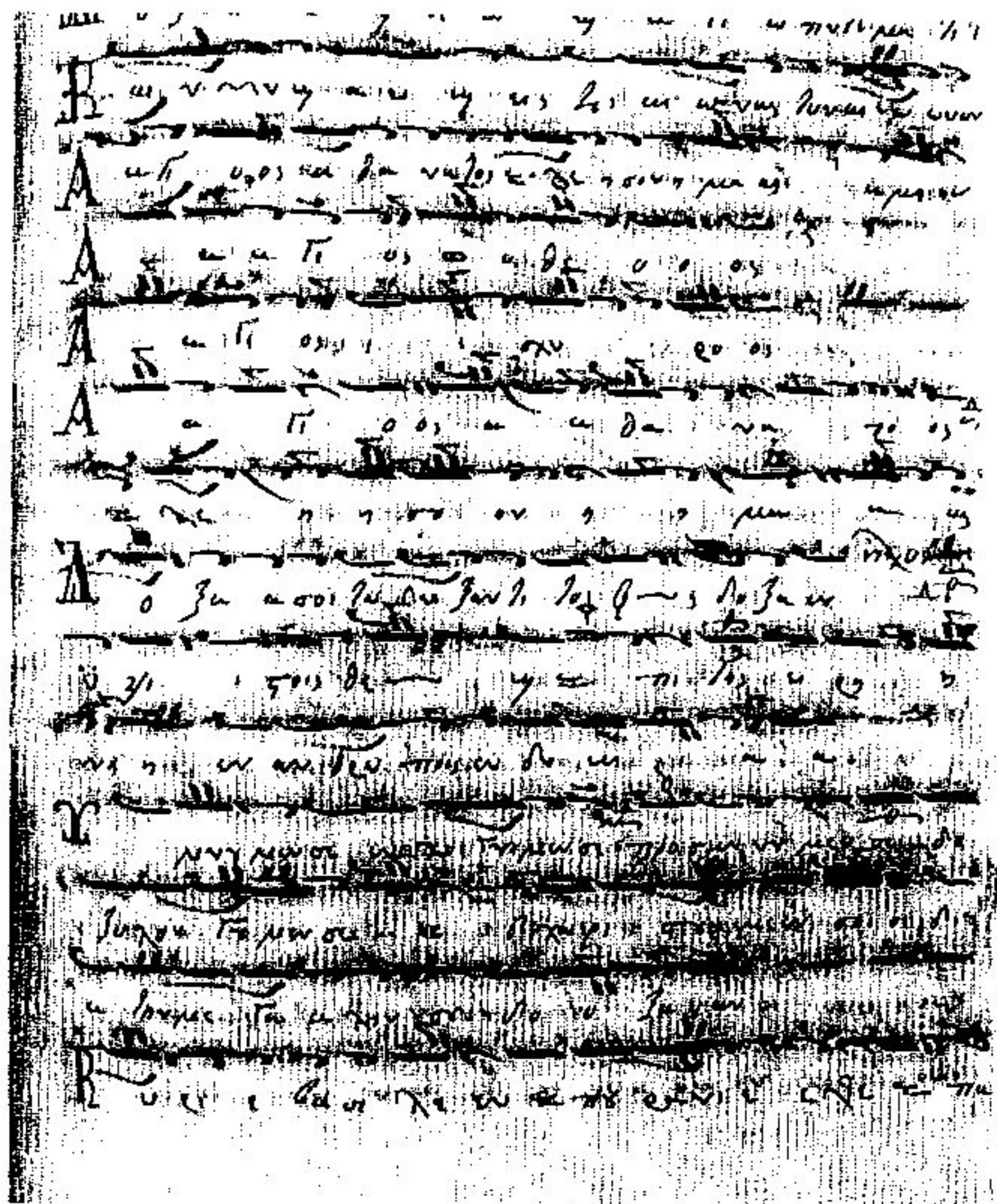
Εἰκ. 2. Κώδικας Παναγίας Ἀγιοδεικτινῆς (Ἀνθολογία μετὰ Ἀναστασιματαρίου)· σημείωμα Δημητρίου Παπαδοπούλου, φ. 117r.

Εἰκ. 3. Ἀνθολογία Δημητρίου Παπαδοπούλου. κώδ. ΜΜΒΕ 11. φ. 1.

Εικ. 4. Σημείωμα Δημητρίου Παπαδοπούλου, κώδ. ΜΜΒΕ 11, φ. 90ν.

Εἰκ. 5. Δοξολογία Β' ἤχου Δημητρίου Παπαδοπούλου, κώδ. ΜΜΒΕ 11, φ. 221γ.